

УДК: 271.222(497.11)-788:929 Лазар Србин
681.11"04/14"
ID БРОЈ: 280797196
Изворни научни чланак
Рад примљен: 25. 08. 2019.
Рад прихваћен: 19.09.2019.

Александар Узелац
Историјски институт
Кнез Михаилова 36, Београд
aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

ЛАЗАР СВЕТОГОРАЦ – СРПСКИ МОНАХ И ЧАСОВНИЧАР ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И МИТА*

Чланак се бави ликом и делом српског монаха Лазара који је 1404. године, по налогу московског великог кнеза Василија I, поставио први механички часовник у руским земљама. Иако Лазар и његов изум нису непознати у српској историографији, они су остали на маргинама историјских истраживања. У овом раду даје се, по први пут, критички преглед изворног материјала, односно руских летописа XV-XVII века у којима се спомињу Лазар и његов часовник, чија су казивања потом постављена у историјски контекст позносредњовековне епохе. С обзиром да су, за разлику од научних радова, Лазар и његов изум у новије време чешће заступљени у псеудо-научним текстовима, научно-популарним књигама и новинским чланцима, у раду су такође разобличене поједине заблуде везане за овог српског монаха. Међу њима су често понављане тврдње да је Лазар био родом из Призрена, да је његов часовник радио више од два века, као и да је био претеча Коперниковог хелиоцентричног система.

Кључне речи: *Лазар Светогорац (Лазар Србин), велики кнез Василије I, Москва, механички часовници, аутомајони, руски летописи, Тројицки летопис.*

Српски монах Лазар, који је 1404. године по налогу московског великог кнеза Василија I Димитријевича (1389–1425) израдио први механички часовник у руским земљама, није непозната личност у историографији. Ипак, чини се да су током последњих година са Лазарем и његовим изумом имали више прилике да се упознају читаоци дневне и таблоидне

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13-15. век): њолићки, њивредни, друшћивени и њавни њроцеси* (ев. бр. 177029).

штампе, него студенти историје и професионални историчари (уколико и они сами нису конзументи поменуте штампе). Ова, на први поглед необична околност, може се објаснити тиме да савремена научна историографија монаху Лазару и његовом делу није посветила дужну пажњу, док су улогу историчара преузели лаици и ентузијастички, заслужни за настанак многих неутемељених тврдњи и заблуда које данас окружују српског монаха и његово дело.

На Лазара и његов часовник први је скренуо пажњу прослављени познавалац словенских старина П. Шафарик,¹ Потом је то учинио К. Јиречек.² У другој половини XX века, кратак осврт на лик и дело овог српског монаха начинили су Ђ. Сп. Радојичић³ и Н. Јанковић,⁴ а недавно и А. Турилов.⁵ У међувремену, на јубилеј шестогодишњице постављања Лазаревог часовника у Москви, осванула је пригодна књижица Г. Тошић и М. Тадића посвећена овом монаху, са научним претензијама, али заснована на секундарној литератури и са не мало историографских погрешака.⁶ Управо ова књижица је, можда и нехотично, подстакла тренд псеудо-научних радова и новинских текстова о Лазару и његовом часовнику.

На овом месту није неопходно појединачно наводити ове публикације, нити истицати све неутемељене, недавно изречене тврдње и закључке, везане за Лазара и његов изум.⁷ Оне које се најчешће понављају јесу да је монах Лазар био родом из Призрена, да је у овом граду постојала „надасве чувена српска часовничарска школа“, да је Лазарев московски часовник „радио тачно 217 година“, те да је ова справа била заснована на хелиоцентричном систему (!) који је Лазар наводно познавао више од једног века пре Коперника. Ниједна од ових тврдњи нема никакво упориште у изворним подацима. Слично се може истаћи и за надимак „Хиландарац“, придодат Лазару и прихваћен међу широм читалачком публиком. Он почива на једној логичној претпоставци, али без директне потврде у изворима.⁸

1 Šafařík 1865, 92.

2 Јиречек 1952, 284, н. 262.

3 Радојичић 1965, 284.

4 Јанковић 1989, 116–117.

5 Турилов 2009, 89.

6 Тошић – Тадић 2004.

7 Ради илустрације, довољно је указати на поједине сензационалистичке и нетачне наслове из штампе: „Лазар Хиландарац – први српски часомерник из Призрена“; „Направио га Србин пре Швајцараца: Кремаљски часовник најстарији јавни сат на свету“; „Срби часовничари два века пре Швајцараца“; „Док није дошао Лазар из Призрена, Руси су имали само сунце“, итд.

8 Тошић и Тадић су, вероватно били први који су употребили надимак „Хиландарац“ за Лазара.

О Лазару и његовом часовнику, како је то чест случај са средњо-вековним научницима и проналазачима, знамо веома мало. Све што је познато, забележено је у руским летописима XV-XVII века, а до данас, у српској историографији чак ни овај изворни материјал, скроман по обиму, није био адекватно, нити у целости представљен.

* * *

Руски летописи који доносе податке о монаху Лазару и његовом часовнику различите су сазнајне вредности. Најстарији и за историчаре најважнији јесте тзв. Тројицки летопис, тако назван по Тројицко-Сергијевском манастиру у Сергијевом Посаду где се овај рукопис, исписан полууставом на пергаменту, првобитно чувао. Последњи хронолошки догађај који се у овом рукопису спомиње је поход татарског емира Едигеја на Москву 1408. године, а по свему судећи сам летопис исписан је непосредно затим, отприлике између 1409. и 1412. године.⁹ Нажалост, рукопис Тројицког летописа није сачуван. Изгорео је у великом московском пожару 1812. године, приликом Наполеоновог похода на Русију. Његов садржај данас је само делимично познат, захваљујући пиониру руске критичке историографије Н. М. Карамзину, који је одломке летописа преписао и укључио у своје монументално дело. Срећом, међу овим исписима из Тројицког летописа налази се и белешка о монаху Лазару и његовом часовнику. Она гласи:

„Године 6912, индикта 12, велики кнез замисли часовник и постави га у своје двору иза Цркве, иза Светога Благовештења. Тај часовник, назван часомерје, сваки час удараше маљем у звоно, мерећи и одбројавајући ноћне и дневне часове. А не удараше човек, већ нешто човеколико, самозвоно и самопокретно, чудновато некако, створено људском вештином, премаштовито и премудро. Мајстор и уметник овоме беше неки монах, дошао са Свете Горе, родом Србин, по имену Лазар. А цена овоме беше више од стотину педесет рубаља.”¹⁰

9 Приселков 1950, 7–49; Лурье 1974, 84–91.

10 “В лѣто 6912, Индикта 12, князь великій замысли часникъ, и постави е на своемъ дворѣ за церковью, за святымъ Благовѣщенъемъ. Сій же часникъ наречется часомерье, на всякій же часъ ударяетъ молотомъ въ колоколь, размѣряя и расчитая часы нощныя и дневныя; не бо человекъ ударяше, но человековидно, самозвонно и самодвижно, страннолѣпно нѣкако створено естъ человекскою хитростью, преизмечтано и преухищрено. Мастеръ же и художникъ сему бѣяше нѣкоторый чернецъ, иже от Святыя Горы пришедый, родомъ Србинъ, именемъ Лазар: цѣна же сему бѣяше вящше полувтора ста рублевъ”, Карамзин 1819, 145–146, по. 249; Приселков 1950, 457.

По свему судећи, белешка о Лазаревом часовнику била је присутна и у Московском летописном своду с краја XV века. Ни његов изворни текст није сачуван, али је послужио као предлошак више општих летописа насталих током XVI столећа. Међу њима, од значаја за тему су Васкресењски и Никоновски (Патријаршијски) летопис.

Васкресењски летопис свој назив такође дугује месту где се његов рукопис чувао – Васкресењском Новојерусалимском манастиру у подмосковском граду Истри. Његова прва редакција, састављена непосредно после смрти великог кнеза Василија III Ивановича (1505-1533), о Лазару бележи следеће: „лето 6912, о часовницима: велики кнез у своме двору, иза Благовештења, постави часовник, веома чудесни и с месецом. Мајстор му беше монах Лазар, Србин, а његова цена беше више од стотину педесет рубаља.”¹¹

Отприлике у исто време када и Васкресењски, настао је Никоновски или Патријаршијски летопис. Иако носи своје име по руском патријарху Никону из XVII века, прва редакција овог текста осванула је пред крај владавине кнеза Василија III или убрзо затим. У њој се, такође *sub anno* 6912, наводи: „те године беше постављен часовник у Москви, у двору великог кнеза, иза Благовештењске цркве. А направи га Лазар, монах Србин, који скоро дође из српске земље.”¹²

Лазар и његов изум помињу се и у низу летописа насталих са истог предлошка као Никоновски текст, или у оним рукописима који се на њега наслањају. То су Јермолински летопис, наводно с краја 15. века, у коме стоји: „те године беше постављен часовник у двору великог кнеза, направи га монах Лазар, Србин”¹³; потом Други софијски летопис из прве половине XVI и Лавовски летопис из прве половине XVII века: „те године беше постављен часовник у двору великог кнеза у Москви, а направи га Лазар Србин”¹⁴. Коначно, белешка о Лазару среће се и у Пискаревском летопису с почетка XVII века где је преписан текст из Васкресењског списка.¹⁵

11 „В лѣто 6912 [...] О часѣхъ. Того же лѣта князь великій на своем дворе за Благовѣщеніемъ часы постави чюдни велми и съ луною, мастеръ же бѣ чернецъ Лазаръ Сербинъ, цѣна же ихъ ста болѣ полутораста рублевъ”, ПСРЛ, VIII, 77; cf. ПСРЛ, XXV, 232–233.

12 „Того же лѣта часы поставлены на Москвѣ, на великог князя дворѣ, за церковию Благовѣщеніемъ; а дѣлалъ ихъ Лазаръ чернецъ Сербинъ, иже ново пришелъ изъ Сербскія земли”, ПСРЛ, XI, 190

13 „Того же лѣта часы поставлены на великог князя дворѣ, чернецъ дѣлалъ Лазаръ Сербинъ”, ПСРЛ, XXIII, 139.

14 „Того же лѣта часы поставлены на великог князя дворѣ, на Москве а дѣлалъ Лазаръ Сербинъ”, ПСРЛ, VI/2, 12; ПСРЛ, XX/1, 221.

15 ПСРЛ, XXXIV, 153.

Тиме се исцрпљују летописачке белешке о монаху Лазару и његовом московском часовнику, настале током XV-XVII века. Јермолински, Други Софијски, Лавовски и Пискаревски летопис за тему нису од значаја, пошто је реч о текстовима без самосталне вредности. Међутим, однос Васкресењског и Никоновског текста према најстаријем и догађајима најближем Тројицком летопису на први поглед делује нешто сложеније. Иако краће од белешки у Тројицком рукопису, наводи два познија летописца доносе по један нови податак у односу старији текст. Тако се у Васкресењском летопису спомиње да је Лазарев часовник био „са месецом”, док се у Никоновском наводи да је Лазар „скоро дошао из српске земље”. Колико се ови детаљи могу сматрати веродостојним, настојаћемо да утврдимо у наставку рада.

Пре тога, неопходно је истаћи постојање још једног извора о Лазаревом часовнику. То је тзв. Велики илустровани летопис (Лицевой летописный свод) Ивана IV Грозног, састављен између 1568. и 1576. године. Овог пута, није реч о тексту рукописа, пошто се у њему дословце понавља вест Никоновског летописца, већ о цртежу, тачније минијатури, која прати текст. Ова минијатура, на којој је приказано постављање Лазаревог механичког часовника, само је једна од више хиљада ликовних представа присутних у Великом илустрованом летопису. Међутим, с обзиром да је управо она узимана као основа за изношење одређених закључака о Лазару и његовом изуму,¹⁶ на њу је потребно детаљније се осврнути.

Поменута минијатура (сл. 1) приказује мајстора Лазара у монашкој одежди како стоји између кнеза Василија и двојице његових пратилаца са једне и свог часовника са друге стране. Лазар десном руком показује часовник постављен на кулу и одаје утисак као да кнезу објашњава његов принцип рада. Часовник садржи три тега, један већи и два мања, као и метални предмет који удара у звоно, вероватно у сврху одбројавања часова. Нема казаљки, а бројеви од 1 до 12 који означавају сате исписани су на диску часовника грчким алфабетом, с десна на лево. Број један се налази на врху диска који се, према овом цртежу, креће супротно од смера казаљке на сату. На њему се не види „месец” који помиње Васкресењски летописац, нити аутоматон, односно механичка фигура у људском обличју, описана у Тројицком тексту, као „нешто човеколико, самозвоно и самопокретно”.¹⁷ С обзиром на упадљива одступања од летописачких белешки, може се закључити да је цртеж Лазаревог часовника, попут других минијатура из Великог илустрованог летописа, само уметничка представа, а не верна реконструкција уређаја.

16 Cf. Тошић-Тодић 2004, 36–39.

17 Арциховский 1944, 84–85; Williams 1986, 71.

* * *

Иако су поједине механичке справе за мерење времена коришћене још у антици, прва поуздана сазнања о присуству јавних механичких часовника у Европи потичу тек из прве половине XIV века. Најстарији опис таквог часовника везан је за северну Италију и град Милано, где је 1335. године, на кули палате војвода из породице Висконти постављена једна таква справа. Према речима миланског хроничара и савременика, доминиканца Галвана Фламе, „тамо је један диван часовник, јер има једно веома велико клатно које удара у звоно двадесет четири пута, сагласно броју од двадесет четири часа, дневних и ноћних. Тако у први час ноћи даје један звук, у други два ударца, у трећи три, а у четврти четири, те на тај начин разликује један час од другог, а што је од огромне користи људима свију сталежа”.¹⁸

Јавни механички часовници су током наредних година осванули у Модени (1343), Падови (1344), Орвијету (1345) и Монци (1347). Почетком друге половине XIV века, подигнути су у Павији, Ђенови, Фиренци и другим градовима северне Италије.¹⁹ Изум се током наредних деценија проширио западном Европом. Најстарији уређај за мерење времена овог типа који постоји и ради данас, потиче из катедрале у енглеском граду Солзберију где је постављен око 1390. године (традиционално се узима 1386. година).²⁰ Први јавни механички часовник на источној обали Јадрана освануо је 1389. године у Дубровнику.²¹

Савремена обавештења о присуству јавних часовника у српским земљама крајем XIV века не постоје. Ипак, већ је примећено да би на њихово постојање могла да указује једна белешка коју је средином XVII века донео османски путописац и географ Мустафа ибн Абдалах, познат и као Ђатиб челебија или Хаџи-Калфа. Према његовим речима у граду Ускуб (Скопље) „има једна сахат-кула још из времена неверника; највећа од свију сахат-кула чувених у хришћанству. Она бије сате и дан и ноћ, и чује јој се звоно на два сата унаколо”.²² С обзиром на то да потиче из

18 „[...] est ibi unum horilogium admirabile, quia est unum tyntinabulum grossum valde, quod percutit unam campanam xxiiii vicibus, secundum numerum xxiiii horarum diei et noctis, ita quod in prima hora noctis dat unum tonum, in secunda duos ictus, in tertia tres et in quarta quatuor, et sic distinguit horas ab horis; quod est summe necessarium pro omni statu hominum”, Gualvaneus de la Flamma, 16.

19 Bedini – Maddison 1966, 62.

20 Bedini – Maddison 1966, 8.

21 Јиречек 1952, 284.

22 Хаџи-Калфа, 46; Радојичић 1965, 284.

позног извора, тврдњу о старости ове куле са часовником неопходно је примити са опрезом. Она се, дакле, не може узети као сигуран показатељ постојања јавног часовника у Скопљу пре 1392. године, односно преласка града под власт Османлија. Из овог разлога, вести руских летописа, понајвише Тројицког летописца, о Лазару и његовом изуму представљају једино поуздано и недвосмислено сведочанство о знањима везаним за конструкцију великих механичких часовника у српским земљама на прелазу из XIV у XV век.

У време монаха Лазара израда оваквих часовника у Европи поседовала је традицију дугу око седам деценија. Међутим, по својој визуелној појавности, изум српског монаха је доносио једну новину којом нису могли да се подиче ни милански часовник из 1335. године који је описао Галвано Флама, нити они подигнути широм италијанских градова у годинама које су непосредно уследиле. Реч је о механичкој фигури, односно аутоматону, „човеколиком, самозвоном и самопокретном”, који је обржавао дневне и ноћне часове.

Механичке људске фигуре, незаобилазни призор на многим јавним часовницима током минулих столећа, први пут су забележене само две деценије пре постављања Лазаревог уређаја у Москви. Бургундски војвода Филип II Смели (1361-1404) је приликом једног похода 1382. године заузео фландријски град Кортријк (Куртре). Затекавши у овом граду механички часовник и одушевљен његовим изгледом, војвода је дао да се он расклопи на саставне делове, пренесе и поново постави на Богородичиној катедрали у Дижону. То је наредне године и било учињено, како тврди хроничар Жан Фроасар.²³ Механичка људска фигура на овом часовнику, прозвана *jaquemart*, постала је не само симбол Дижона, већ и општи назив за аутоматоне на другим јавним часовницима западноевропских градова.

Чак и уколико узмемо у обзир да је ова механичка фигура у људском обличју, пре него што је са часовником приспела у Дижон, претходно била у Кортријку, нема сумње да је у време када је монах Лазар израдио сличан механизам, то била сасвим скорашња новина и одраз „последње моде” у изради сличних уређаја. Тек током XV века, људске фигуре које одбројавају часове постепено су постале карактеристично обележје других часовника у Европи. Тако је у Дубровнику одлука да се на јавни часовник поставе механичке фигуре (касније прозване „зеленци”) донета тек 1477. године.²⁴ Управо овај детаљ, који сликовито показује колико је

23 Jean Froissart, 370–371; Boudot 1836, 169, 174.

24 Fisković 1991 151–176.

Лазарев часовник ишао у корак са временом, до сада је био занемарен, како у научним радовима, тако и у текстовима намењеним широј читалачкој публици.

За разлику од Тројицког рукописа, Васкресењски летопис помиње да је Лазарев часовник био „са месецом”, односно, како поједини истраживачи наслућују, да је показивао месечеве мене. Да је већ крајем XIV века таквих часовника било, посредно указује најстарији уређај овог типа – велики часовник из Руана, постављен на звонику градске катедрале након што је она, после девет година рада, била довршена 1398 године.²⁵ Ипак, у случају навода Васкресењског летописца о Лазаревом изуму, не можемо бити сигурни да ли они сведоче о његовом изворном изгледу или можда указују на каснију „модернизацију” уређаја. При томе, сасвим је могуће да је на московском часовнику месец представљао само козметички детаљ.²⁶ С обзиром да ни Тројицки летопис, ни други руски летописци, не помињу ово обележје часовника, питање остаје отворено. Оно што је, међутим, извесно јесте да наводи извора не пружају ни најмање назнаке за громопучатељну тврдњу да је Лазарев часовник био заснован на хелиоцентричном моделу света.

Не знамо, нити можемо да наслутимо, колико је дуго Лазарев часовник радио. Казивања познијих руских летописаца о овом изуму, готово у потпуности се ослањају на речи Тројицког летописца (са изузетком већ поменутог детаља у Васкресењском тексту). Изум српског монаха, постављен у кнежевом двору иза тадашње Благовештењске цркве, свакако није више био у функцији крајем XVI и почетком XVII века, када се помиње други часовник на Спаској или Фроловској кули московског Кремља. На овој кули, коју је крајем XV века подигао милански архитекта Пјетро Антонио Солари, старији часовник био је у трећој деценији XVII столећа замењен новим и савременијим који је израдио Шкотланђанин Кристофер Галовеј.²⁷

Лазарев подухват изискивао је замашна, али не и баснословна финансијска средства. Тројицки летописац говори о суми од 150 рубаља. Колико је тачно она износила, немогуће је прецизно рећи с обзиром да почетком XV века рубаља није била новчана, већ тежинска јединица у сребру, која је, услед више монетарних реформи спроведених од стране московских великих кнежева, управо у ово време драстично изгубила на вредности.²⁸ Ипак, ради поређења, може се поменути да је годишњи данак

25 Britten 1922, 27; Désannaux 2010, 38–41.

26 Медведь 2012, 129–130.

27 Канн 1937, 7–8.

28 Кауфман 1910, 12–19; Спасский 1962, 69–70.

који су Василијев отац Димитрије Донски (1359-1389), крајем своје владавине и његов брат од стрица Владимир Андрејевич, заједно плаћали кановима Златне хорде, био знатно већи. Износио је 1280 рубаља.²⁹

Знања о конструкцији механичких часовника у руским земљама су се постепено ширила. У Новгороду је 1436. године, по налогу архиепископа Јевтимија, постројен часовник над његовим двором.³⁰ У Пскову је „самозвони часовник”, који је представљао поклон Јевтимијевог наследника, архиепископа Теофила, освануо четири деценије касније.³¹ Да ли су ови часовници били дела Лазаревих ученика које је он можда стекао у Москви, како сматрају поједини историчари,³² или је њихова конструкција уследила као последица блиских додира руског севера са скандинавским и балтичким земљама, још једно је питање на које је немогуће поуздано одговорити.

* * *

Иако још увек у вазалном односу према Златној хорди, Москва је почетком XV века доживљавала политички и културни процват, преузевши првенство над другим руским кнежевинама. Било је то доба када су у престоници великог кнеза Василија I живели и стварали чувени фресколикар Теофан Грк и његов најбољи и најпознатији ученик Андреј Рубљов. За разлику од ове двојице славних уметника, о њиховом савременику – монаху Лазару, творцу московског механичког часовника, веома мало знамо. Практично ништа што би се могло поуздано тврдити, осим тога да је био Србин, монах и да је недавно дошао са Свете Горе (или из „српске земље”, ако је веровати Никоновском летописцу).

Такође, не знамо где је Лазар изучио своју вештину, нити како се он обрео у Москви. Да ли је дошао као избеглица у време када је Света Гора већ била изложена турским најездама, или је његова слава као умешног мајстора одјекнула све до далеког московског владара који га је позвао у своју престоницу, може се само нагађати. Тек, из сачуваног изворног материјала, очигледно је да често понављана тврдња о Лазаревом пореклу из Призрена нема никакво упориште и да представља још једно произвољно домишљање везано за овог српског мајстора.

29 Горски 2000, 108-109; Турилов 2009, 89, н. 38; cf. Миргалеев 2003, 64.

30 ПСРЛ, III, 418.

31 Лабутина 1985, 114; Williams 1986, 71.

32 *Святойский* 1961, 104.

Не само да ништа о Лазаревом животу пре његовог доласка у Москву није познато, већ ни надимак „Хиландарац”, који му је приписан, нема чврсту подлогу у изворима. Он почива на логичној претпоставци да је Лазар претходно био монах у српском светогорском манастиру. Међутим, не може се искључити ни могућност да је он боравио у некој другој монашкој заједници на Атосу. Погодан кандидат би могао да буде руски манастир Св. Пантелејмона који је одржавао блиске везе са српским земљама. Током друге половине XIV века овај манастир био је обилато дариван од српских владара и великаша, нарочито од припадника династије Лазаревића, уживајући знатне поседе у њиховој држави.³³ Штавише, током овог времена у манастиру Св. Пантелејмона било је изразито приметно присуство српских монаха, а његов игуман је био чувени српски књижевник инок Исаија.³⁴ Можда би се управо тиме могла објаснити веза монаха Лазара са Московском кнежевином. Ипак, и то је само претпоставка. Оно што је сигурно јесте да би овог мајстора, уместо „Лазар Хиландарац”, требало звати „Лазар Светогорац”, или просто „Лазар Србин”, како је и забележен у изворима.

Лазарев часовник постављен 1404. године³⁵ у Москви, који је привукао велику пажњу савременика, отвара бројна питања на која, барем за сада, немамо одговора. Ипак, имајући у виду чињеницу да је овај светогорски монах био први српски часовничар познат по имену и уједно први мајстор који је са овим техничким проналаском упознао Русе, ни чуди што његово дело данас привлачи велику пажњу. Обавештење о Лазару Светогорцу из пострадалог Тројицког летописа представља живописно сведочанство српско-руских веза током позног средњег века, али и времена када су поједини српски мајстори и проналазачи били на далеко чувеном гласу. Управо због тога, важно је одвојити историјску истину о Лазару и његовом изуму од сензационалистичких тврдњи и заблуда без упоришта у изворима, што смо и настојали да учинимо на претходним страницама.

33 Јечменица 2014, 183–207.

34 Радојичић 1965, 281–282; Трифуновић 1980, 72–73.

35 Попут Тројицког рукописа, Васкресењски и Никоновски летописац дају обавештење о Лазару и његовом часовнику sub anno 6912. по византијској ери, тј. између 1. септембра 1403. и 31. августа 1404. године. С обзиром да је у два познија летописа ово обавештење уметнуто између догађаја који су се одиграли током јуна 1404. године, завршетак конструкције Лазаревог механичког часовника могао би се одредити у исто време, cf. ПСРЛ, VIII, 76–77; ПСРЛ, XI, 190–191.

Сл. 1. Лазар и његов часовник, минијатура из Великој илустрираној летописи Ивана IV Грозној. Преузето из: ЛЛС, XII, 34.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

Gualvaneus de la Flamma *Gualvanei de la Flamma, ordinis praedicatorum, Opusculum de rebus gestis ab Azone, Luchino et Johanne vicecomitibus ab anno MCCCXXVIII usque ad annum MCCCXLII*, ed. C. Castiglioni, Raccolta degli storici Italiani, XII/4, Bologna 1938.

Jean Froissart

Les chroniques de Jean Froissart, T. VIII, ed. J. A. Buchon, Paris 1824.

- ЛЛС, XII *Лицевой летописный свод XVI века. Русская летописная история (факсимильное издание)*, кн. 12, ed. X. X. Мустафин, Москва 2014.
- ПСРЛ, III *Полное собрание русских летописей, Т. III: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, ed. А. Н. Насонов, Москва – Ленинград 1950.
- ПСРЛ, VI/2 *Полное собрание русских летописей, Т. VI/2: Софийская вторая летопись*, edd. С. Н. Кистерев, Л. А. Тимошина, Москва 2001.
- ПСРЛ, VIII *Полное собрание русских летописей, Т. VIII: Продолжение летописи по воскресенскому списку*, Москва 2001.
- ПСРЛ, XI *Полное собрание русских летописей, Т. XI: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*, Москва 1965.
- ПСРЛ, XX/1 *Полное собрание русских летописей, Т. XX/1: Львовская летопись, часть первая*, Санкт-Петербург 1910.
- ПСРЛ, XXIII *Полное собрание русских летописей, Т. XXIII: Ермолинская летопись*, Санкт-Петербург 1910.
- ПСРЛ, XXV *Полное собрание русских летописей, Т. XXV: Московский летописный сводъ конца XV века*, Москва – Ленинград 1949.
- ПСРЛ, XXXIV *Полное собрание русских летописей, Т. XXXIV: Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы*, Москва 1978.
- Хаџи-Калфа *Ст. Новаковић, Хаџи-Калфа или Ђајић-Челебија, џурски географ XVII века о Балканском полуострву*, Споменик Српске краљевске академије 18 (1892) 1–132.

Литература:

- Арциховский 1944 А. В. Арциховский, *Древнерусские миниатюры как исторический источник*, Москва 1944.
- Bedini – Maddison 1966 S. A. Bedini – F. R. Maddison, *Mechanical Universe: The Astrarium of Giovanni de' Dondi*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series 56/5 (1966) 1–69.
- Boudot 1836 M. Boudot, *Notice sur l'horloge de l'église Notre-Dame de Dijon*, Mémoires de la Commission des antiquités du département de la Côte-d'Or, Dijon 1836, 159–212.
- Britten 1922 F. J. Britten, *Old Clocks and Watches & Their Makers: Being an Historical and Descriptive Account of the Different Styles of Clocks and Watches of the Past*, London 1922.
- Williams 1986 E. Williams, *The Bells of Russia: History and Technology*, Princeton 1986.
- Горский 2000 А. А. Горски, *Москва и Орда*, Москва 2000.
- Désannaux 2010 A. Désannaux, *Mesure du temps et histoire des techniques: les débuts de l'horlogerie en Normandie (XIVe-XVIe siècles)*, Annales de Normandie 1 (2010) 27-70.

- Јанковић 1989 Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у старим српским рукописима*, Београд 1989.
- Јечменица 2014 Д. Јечменица, *Поседи свейојорској манастира Светиој Панїелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ – властела Моравске Србије, ур. С. Мишић, Крушевац – Београд 2014, 183–207.
- Јиречек 1952 К. Јиречек, *Историја Срба*, II, прев. и доп. Ј. Радонић, Београд 1952.
- Карамзин 1819 Н. М. Карамзин, *История государства российского*, V, Санктпетербург 1819.
- Кауфман 1910 И. И. Кауфман, *Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века*, Санкт-Петербург 1910.
- Лабутина 1985 И. К. Лабутина, *Историческая топография Пскова в XIV–XV вв*, Москва 1985.
- Лурье 1974 Я. С. Лурье, *Троицкая летопись и московское летописание XIV в*, *Вспомогательные исторические дисциплины* 6 (1974) 84-91.
- Медведь 2012 А. Н. Медведь, *Время и его восприятие на Руси в XV веке*, *Историческая психология и социология истории* 5/1 (2012) 129–135.
- Миргалеев 2003 И. М. Миргалеев, *Политическая история Золотой Орды периода правления Токтамыш-хана*, Казань 2003.
- Приселков 1950 М. Д. Приселков, *Троицкая летопись. Реконструкция текста*, Москва – Ленинград 1950.
- Радојичић 1965 Ђ. Сп. Радојичић, *Јужнословенско-руске културне везе до почетка 18. века*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 13/2 (1965) 261–309.
- Святский 1961 Д. О. Святский, *Очерки истории астрономии в Древней Руси. Историко-астрономические исследования*, Т. VII, Москва 1961.
- Спасский 1962 И. Г. Спасский, *Русская монетная система: историко-нумизматический очерк*, Ленинград 1962.
- Тошић – Тадић 2004 Г. Тошић – М. Тадић, *Хиландарски монах Лазар њрви српски часовничар*, Каленић 2004.
- Трифуновић 1980 Ђ. Трифуновић, *Писац и ѡреводицац инок Исаија*, Крушевац 1980.
- Турилов 2009 А. А. Турилов, *Культурные связи Московской Руси и Сербии в XIV–XVI вв*, Москва – Сербия; Белград – Россия: сборник документов и материалов. Т. 1: Общественно-политические связи XVI–XVIII вв, Москва – Белград 2009, 78–115.
- Fisković 1991 I. Fisković, *Dubrovački „zelenci“*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991) 151–176.
- Šafařík 1865 P. J. Šafařík, *Geschichte der südslawischen Literatur, T. III: das serbische Schriftum, Geschichte der Serbischen Literatur*, Prag 1865.

Aleksandar Uzelac

LAZAR THE ATHONITE – THE SERBIAN MONK AND CLOCKMAKER
BETWEEN HISTORY AND MYTH

This article deals with the enigmatic Serbian monk Lazar, who in 1404, at the behest of Grand Prince Vasiliy I Dmitrievich of Moscow, constructed first known mechanical public clock in Russian lands. While Lazar and his invention were not unknown in Serbian historiography, they were largely neglected and so far, they were usually presented as a mere historical curiosity. Although no proper historical research has been dedicated to the Athonite monk and his mechanical clock, in recent years they became an object of many pseudo-scientific papers, popular books and newspaper texts, leading to the emergence of many modern myths and misconceptions.

The article provides a critical review of the source material preserved in the Russian chronicles of XV-XVII century related to Lazar and his mechanical clock, and aims to put their reports in the proper historical context. It is important to note that almost everything that is known about Lazar and his invention comes from an entry in now lost Troitskaya chronicle, composed at the beginning of the 15th century, with some dubious additional information preserved in 16th century Voskresenskaya and Nikonovskaya chronicle. Lazar and his clock were also depicted in a miniature from the Illustrated Chronicle of Emperor Ivan IV ‘the Terrible’, but this drawing is just an artistic representation and consequently, of no historical value.

Furthermore, several myths surrounding Lazar and his mechanical clock were debunked in the article. They include but are not limited to his alleged origin from the city of Prizren, statements that his clock worked for more than two centuries, and that Lazar was acquainted with heliocentric system a century before Nicolaus Copernicus. Instead of now widespread nickname ‘the Hilandarian’ it is proposed that Lazar should be properly called ‘the Athonite’ or ‘the Serb’, as he is mentioned by the Russian chroniclers.

Key words: Lazar the Athonite (Lazar the Serb), Grand Prince Vasiliy I, Moscow, mechanical clocks, automatons (jacquemarts), Russian chronicles, Troitskaya chronicle